

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ЎРТА ВА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ
ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАР ЙЎНАЛИШИ

КУРС ИШИ

МАВЗУ: ГЛОБАЛИЗАЦИЯ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЯНГИ
ТАҲДИДЛАРИ ВА ГЛОБАЛИЗАЦИЯ ОҚИБАТЛАРИ

Бажарди: I курс магистранти
Йўлдошева Ч
Текширди: М.М.Мухаммадсиддиков

Тошкент 2013

МУНДАРИЖА

I.	КИРИШ.....	2
1.1.	Глобализация жараёни – ижобий ва салбий томонлари.....	4
II.	Глобализация жараёнининг муҳим жиҳатлари.....	9
2.1.	Ғоялар ва маданият соҳасидаги глобализация.....	11
2.2.	Ахборот ва коммуникациялар соҳасидаги глобализация...15	
2.3.	Иқтисодий глобализация.....	18
2.4.	Геосиёсий глобализация.....	22
	ХУЛОСА.....	24
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	25

Кириш

«Барча замонларда инсон ўзини "тарихий бурилиш" даврида яшайпман деб хисоблаган. Тараққиёт нуқтаи назаридан айтиш мумкинки, у маълум даражада тўғри тахмин қилган. Лекин шундай пайтлар бўладики, бу эврилиш таассуроти янада кучлироқ ва айниқса ўринлироқ хусусият касб этади»¹, деб ёзган эди француз олими ва мутафаккири Пьер Тейяр де Шарден (1881-1955). «Глобализация даври» ҳақидаги бобни мазкур иқтибос билан бошлаш, бизнинг назаримизда, шу боисдан ҳам ўринлики, Тейяр де Шарден фикрига мурожаат этиш глобализация ҳодисасининг ўзи ҳам, унинг талқини ҳам охириги ўнйиллик маҳсули эмаслигига ишонч ҳосил қилиш имконини беради.

Айнан Тейяр де Шарден глобализациянинг геометрик образини тавсифлаб берди, уни «*жипслашган, ихчамлашган дунё*» шаклида ифодалади. Ўзининг «Инсон феномени» китоби (1948)да де Шарден кишилик жамиятининг эволюцияси «мегасинтез» жараёни эканлигини кўрсатиб берди. Бу жараён тобора тезлашиб боради ва пировард натижада инсониятнинг *оммавий жипслашиши* ("планетизация")га олиб келади. Халқлар ва цивилизациялар ўзаро алоқа ёки иқтисодий боғлиқлик ёхуд руҳий бирликнинг шундай даражасига эришадикки, бундан кейин улар фақат баҳамжихат тараққий этишлари мумкин бўлади. «Шу пайтгача статик ва қисмларга бўлинадиган дунё ўз геометриясининг уч ўқи устида зоҳир эди. Энди у бир оқимни ташкил этади»², деб ёзган эди у ўтган асрнинг 40-йилларида.

Шуни таъкидлаш жоизки, глобализация тушунчаси, унинг моҳияти, асосий кўринишлари, тенденциялари ва оқибатлари теварагидаги мунозаралар сўнгги йилларда нафақат жонланди, балки қизғин тус олди. Нафақат айрим жамиятлар, балки бутун дунё бир-бирига қарши кураш олиб бораётган «глобалистлар» ва «антиглобалистлар»га ажралди.

Айримлар глобализацияни фаровон турмуш, танлаш ҳуқуқи ва янада

¹ <http://www.agnuz.info/book.php?id=150&url=index.htm>

² Тейяр де Шарден П. *Феномен Человека*. М., 1965.

кўпроқ эркинлик, яъни кўчиб юриш, тўлиқ ахборот олиш, кўпроқ ҳақ тўланадиган жойларда ишлаш, энг яхши университетларда таълим олиш эркинлиги билан боғламоқдалар. Бошқалар учун эса бу инсониятга таҳдид солувчи, глобал исиш, атроф муҳитнинг ифлосланиши, назоратсиз миграция оқимлари вужудга келиши, ишсизларнинг кўпайиши, анъанавий қадриятларга путур етиши каби муаммоларни тугдирувчи жараёнлар.

Хўш, глобализация ўзи нима?

Жаҳондаги ҳозирги тараққиёт жараёнларининг энг таниқли тадқиқотчилари асарларида берилган таърифларни умумлаштириб, хулоса қилишимиз мумкинки, *глобализация кишилик жамиятидаги маҳаллий аҳамиятга молик маданий, ахборот, иқтисодий, геосиёсий маконларнинг бир тизимга бирлашуви жараёнидир.*³

Глобализация XX аср охирида бошлангани йўқ. Олимлар охириги 500 йил мобайнида инсоният шу йўлдан изчил ҳаракат қилганини қайд этмоқдалар. Янги Дунёнинг кашф этилиши, ер куррасининг доимий транспорт маршрутлари билан бирлаштирилиши, миграция оқимларининг кучайиши, ахборот технологияларининг тараққий этиши ва ҳоказолар шаклланаётган глобализациянинг босқичлари эди. Ўтган асрнинг охири бу жараён мисли кўрилмаган даражада жадаллашувига олиб келди ва глобализация даври номини олди.

Эндиликда жаҳоннинг *чекка ўлкалари ёки хилват бурчаклари* мавжуд эмас. Барча минтақалар жаҳон иқтисодиёти ва ягона ахборот майдонининг тарқибий қисмларига айланмоқда. Худудлар ва масофалар ўзининг асл маъносини йўқотадиган чегарасиз дунё тушунчаси реал шакл-шамойил касб этиб бормоқда. Тадқиқотчилар «глобал қишлоқ» (*global village*), «*тизимга бирлашган жамият*» (*networked society*) тўғрисида сўз юритмоқдалар. Ушбу жараён суръатларининг сифат жиҳатидан янги даражасини таърифлаш учун янги атама – «*гипер-*

³T. Friedman, *The Lexus and the Olive Tree*, Straus, New York, 1999; M. McLuhan, *The Global Village: Transformations in World Life and Media in the 21st Century*, New York, 2001; S. Strange, *The Retreat of the State*, Cambridge, 1996; M. Waters, *Globalisation*, London, 1995; E. Kofman and G. Youngs, *Globalization Theory and Practice*, London, 1996.

глобализация» атамаси қўлланмоқдаки, у барча жабҳалар, чунончи: иқтисодиёт, ахборот, молия, одамлар, товарлар, пуллар, ғоялар ҳаракати жабҳаларида халқаро алоқалар тезлиги тобора ошиб бораётганини акс эттиради.

2.1. Глобализация жараёни – ижобий ва салбий томонлари

Бугунги ахборот технологиялари юксак тараққий етган , ахборот жамияти қарор топиб бораётган шароитда масаланинг моҳияти о`згариб кетди : кимки ахборот тарқатишга егалик қилса , дунёнинг тақдири о`шанинг қо`лида бо`лади. Глобаллашув жараёнининг келиб чиқиши ва унда ОАВнинг роли тўғрисида гапиришдан олди **“глобаллашув” терминига изоҳ берсак. “Глобализация” — “глоуб” (инглизчадан “глобе”, яъни йер шари), “глобал” (“глобал”, яъни бутун дунёга тегишли) ва “глобаллашув” (“глобализе”, яъни бутун дунёга тарқалиши) сўзларидан келиб чиққан.** Глобаллашув жараёни 1990 йиллар ўрталарида асрнинг буюк кашфиёти интернет пайдо бўлгач, янада мураккаб табиатга ега бўлди. Глобаллашув жараёнини олимлар “интернационаллаштириш ёки байналминаллаштириш”, “либераллаштириш ёки еркинлаштириш”, “универсаллаштириш”, “америкалаштириш” ҳамда “ғарблаштириш”, деб талқин қилишади. “Интернационаллаштириш” — мамлакатлараро муносабатлар, халқаро савдонинг ўсиши, демократия ва инсон ҳуқуқлари каби ғояларни ўзаро алмашилишидир. “Либераллаштириш” — мамлакатлараро очиқ савдонинг чегаралашнинг ман етилиши ва жаҳон иқтисодиётини еркинлаштириш. “Универсаллаштириш” — бу турфа қараш ва тажрибаларнинг йер юзидаги барча инсонлар орасида тарқалиши. Иқтисодий ва маданий алоқаларнинг ўсиши миллий маданият ва кадриятларнинг уйғунлашувига олиб келади. Бошқача айтганда, маданиятларнинг қўшилиб кетиши натижасида ўзгача маданият юзага келади. Инглиз олими Вотернинг фикрига кўра, “ғарблаштириш” жараёнини “замонавийлаштириш” жараёни деб ҳам айтиш мумкин. Бироқ “замонавийлашувнинг ижтимоий тузилиши” бўлган капитализм, мустамлакачилик, саноатлашув, бюрократизм, имперализм ва

ҳоказолар глобаллашув жараёнининг асосий негизини ташкил қилади. Яъни гап “ғарблштириш” ҳақида кетганда, ғарбий капитализмнинг жаҳон миқёсида устун туриши назарда тутилади.

Ҳар қандай комплекс ҳодиса сингари, глобализация ҳам ўзига хос жиҳатларга эга. Уларни кўриб чиқмасдан бутун жараён ҳақида тўлиқ тасаввур ҳосил қилиш мумкин эмас. Улар ўзаро боғлиқ ва бир-бирини тақозо этади. Бу глобализациянинг жиҳатларини бир-биридан ажратиш мумкин эмаслигини англатади. Масалан, иқтисодий глобализацияга йўл очиб, ахборот соҳасидаги глобализацияни инкор этиш мумкин эмас. Глобаллашувнинг яна бир хавфли жиҳати: бугун дунё ягона ахборот майдонига айланмоқда. Шу билан бирга хавфсизлик ва барқарорликка таҳдид солувчи янги, мисли кўрилмаган хавф-хатар, таҳдид пайдо бўлаяпти. Уюшган жиноятчилик, жаҳон терроризми кўлида ахборот хавфли қуролга айланмоқда. Ҳозирги кунда, маълумотларга қараганда, ахборот таҳдидини уюштириш устида 120 га яқин давлат «ҳамжиҳатлик» билан иш олиб бораяпти. Демак, ягона ахборот маконини яратиш, ундан ахборот таҳдиди йўлида фойдаланиш шу даражага йетдики, ахборот маконидаги хуруж ядро полигонларидан кўра хавфлироқ бўлиб қолди. Бугунги кунда 20 га яқин давлатда ядро қуроли ишлаб чиқариш борасида саъй-ҳаракатлар давом этаётган паллада, ахборот таҳдиди билан 120 га яқин давлатнинг жиддий шуғулланиши, дунёни ядро урушидан кўра, ахборот хуружи талвасага солаётганидан далолат беради. Глобаллашув ҳодисасини мукамал ўрганмай туриб, унинг ҳар бир мамлакат ёки миллатга келтирадиган фойда ва зиёнини чуқур англамасдан унинг йўналишини тегишли тарзда ўзгартириб бўлмайди. Глобаллашувдан фойдаланиш стратегияси, тактикаси, технологиясини ишлаб чиқмаслик ҳар қайси мамлакат иқтисоди ва маданияти, маънавиятини боши берк кўчага олиб бориши мумкин.

Бу ўринда Оммавий Ахборот Воситанинг таъсир кучида назардан қочирмаслик ўринли. Таассуфки, “еркинлик”, “демократия” ниқоби остида фаолият юритаётган “рангли матбуот” ҳамда “сержило телеканаллар”, телетармоқлар, йенгил қилиб айтганда, “бебошликнинг” енг юқори чўққисига

чикиб олди ва уларга “тил теккизиш” “глобаллашув” аталмиш мезон” га, ғарбона демократияга зид амал ўлароқ талқин қилинадиган бўлди. Бизга иқтисодий тараққиёт, фаровонлик, юрт ободлиги, еркинлик, демократия ҳам керак ва зарур. Аммо жамиятда ҳар хил маънавий зуғумни, фаҳшни очик-ойдин тарғиб этаётганларни бир оғиз “глобаллашув” деганча оқлаб, томошабин бўлиб тураверамизмиқ Юқорида таъкидлаб ўтилганидек соҳага доир Юртбошимизнинг алоҳида қарорлари чиқди. Айтмоқчиманки, ҳар хил ниқобда юртимизга балойи азимдек ёпирилиб келаётган “канализация” тармоқларига узил кесил чоралар кўриш керак. Ва, албатта, таъқиқлаш шарт. Кўриб-билиб турибмиз ён атрофдаги, кўшнидаги “демократик” манзараларни. Тинчлигимизга, халқимизнинг юксак маънавиятига раҳна солиб бузғунчилик ишларига бел боғлаган кўнгли маразга тўла ғанимларнинг мақсади тайин. Кўпгина ёшларнинг маънавияти заҳарланиб бормоқда. Уларнинг мафқурасига арзимайдиган, керакмас бўлган ғоялар қамраб олган. Қисқа қилиб айтадиган бўлсам, компьютер тилида “вирус”, яъни заҳарланиб бормоқда.

Ўз навбатида, кўпроқ қамраб олувчи ва бутун дунёнинг маданий анъаналарига кириб келувчи глобал маданий йўналишлар вужудга келди. Бу жараёнга иккинчи томондан ёндашганда, унинг ижобий томонларини ҳам кўришимиз мумкин. Дунё миқёсида илмий тадқиқот фаолиятида академик инфратузилмаларнинг дунёвий ривожланиши, халқаро академик алмашув дастурлари, интернационал форумлар, илмий нашриётлар, журналлар «глобал илм»ни шакллантиришга ёрдам беради. Ҳозирги пайтда тарқатилаётган ахборотнинг 85% дунёда инглиз тилида чоп етилмоқда. У ҳар хил миллат ва ирққа мансуб бўлган кишиларни бирлаштиради, лекин шу билан бир қаторда рус, хитой, немис, франсуз, испан каби ривожланган тилларга таҳдид солади. Юқорида таъкидлаган тилларнинг ишлатилиши ўзининг миллий ҳудудларида ҳам торайиб бормоқда. Миллий тиллар инглизча космополитик сўзлар билан бузилиб кетмоқда. Бора-бора глобал унификацияланган ҳаёт тарзининг турғун йўналиши вужудга келиши мумкин. Ер қуррасининг турли бурчакларида инсонлар бир хил овқат истеъмол қилишади, бир хил кийим кийишади, бир хил

музыка ешитади, бир хил филм кўришади, бир хил оммавий ахборот воситаларидан маълумот олишади. Бу турдаги глобаллашув миллат ўзлигининг ҳамма соҳаларига таҳдид солади. Ривожланиш, кашфиёт доимо инсонни ҳайратга солиб келган. Табиийлик қонунига кўра ҳайрат билан бошланган янгилик бироз вақт ўтгач ҳаётнинг одатий таркибий қисмига айланиб қолади. Инсоният тарихида ҳайрат чўккисида енг узоқ турган кашфиётлардан бири бу компьютер ва интернет бўлса ажаб емас. Компютер технологиялари бугун ҳаётга шиддат билан кириб келаяпти. Янги нарса еса ёш авлод учун доим қизиқарли. Лекин ўша ёш авлод мазкур соҳани ипидан игнасиғача мукаммал егаллашга ҳаракат қилаяптими ёки унинг қулига айланиб бораяптими, буни ажратиб олиш мушкул. Агар боланинг ўзига қўйиб берсанғиз, у соатлаб ва ҳатто кунлаб ана шу машина олдида мук тушиб ўтириши мумкин. "Бу яхши емас!" лигини барчамиз биламиз. Лекин бунга барибир тўсқинлик қилолмаймиз. Бунинг сабаблари жуда кўп. Биринчидан, болани ҳар қадамда назорат қилишнинг имкони йўқ ёки бундай ишнинг оқибати болага нисбатан ишончсизлик ва уни бездириб қўйиш билан тугаши мумкин. Иккинчидан, катта авлоднинг компютер технологиялари борасидаги билимлари йетишмаслиги. Улар болага бу борада ўртак бўлолмайди ёки йўл-йўриқ кўрсата олмайди. Учинчидан, ахборот табиий равишда кўпайиб бораверади. Бу жараёни еса фақат болани, кўпол тушунтирганда, қамаб қўйибгина тўхтатиб туриш мумкин.

Америкада 2,5 минг киши ўртасида ўтказилган сўров натижаларига кўра, 70 фоиз одам интернециз умуман яшай олмаслигини билдирган. Уларнинг 14 % бутунжаҳон тармоғисиз ҳаёт кечиришлари мушкул кечишини айтган. 12,3 % одам ўзини бу тармоқда ишлашдан тийишга уринаётган экан. 8,7 % киши еса Интернетга бўлган қизиқишини дўстлари, ҳамкасблари ва оила аъзоларидан сир тутишга уринади. Ахборот олиш имкониятларининг юқорилиги боис интернет уларни ўзига кўпроқ жалб етмоқда. Бироқ улар маълумотлар аҳамиятини ажрата олишмаяпти. Шу боис тажовузкор ўйинлар, ахлоқсизликни тарғиб қилувчи сайтлар билан банд бўлиб қолишяпти. Бунинг оқибатида улар реал ҳаётдан ажралиб қолади, виртуал оламга ўтиб яшайди. Лекин буни

уларнинг ўзлари ҳис қилмайди. Ёшларнинг еҳтиёжини қондирадиган ахборот кам бўлиши мумкин. Улар уйдан, аудиториядан, дўстлари орасидан ўз хистуйғулари учун қониқиш ололмайди. Бунинг олдини олиш учун уларга реал ҳаётий шарт-шароитларни яратиш керак. Дейлик, кутубхона, дарс, яна бошқа воситалар орқали ўсмир ҳаётига янги мазмун олиб кириш мумкин. Жаҳон тиббиёти тажрибасида компьютер олдида ўтириб вафот етганлар ҳам учраган.

II. Глобализация жараёнининг муҳим жиҳатлари

2.1. Ғоялар ва маданият соҳасидаги глобализация.

Одатда глобализацияга аввало иқтисодиёт ва ахборот соҳаларида рўй берадиган жараён сифатида ёндашилади. Лекин унинг жиҳатларини кўриб чиқишни айнан ғоялар ва маданият соҳасидан бошласак, ўринли бўлади деб ўйлаймиз, чунки глобализация тарафдорлари ва муҳолифлари ўртасидаги зиддият чегараси асосан шу ердан ўтади.

Ғоялар глобализацияси узок тарихга эга бўлган комплекс жараён. У ягона иқтисодий макондан ҳам олдин вужудга келган. Нафсиламбрини айтганда, *жаҳон динларининг барчаси глобализмга интилиш руҳи билан суғорилган*. Ҳар бир қудратли цивилизация ўз тараққиётининг чўққисида *дунё миқёсида ўз тартибини ўрнатишга* ҳаракат қилган. Унинг мақсади ўз ички қоида ва меъёрларини мумкин қадар кенг тарқатиш ва шу тариқа уйғунлик ва тартиб ҳукм сурган янги дунё қуришдан иборат бўлган. Ғарбдаги кўпгина тадқиқотчилар бозор иқтисодиёти, вакиллик, дунёвий демократия, сиёсий плюрализм ва очиқ жамият ғоялари ҳозирги замон глобализациясининг негизидир, деган фикрга қўшилмоқдалар. Уларнинг фикрича, инсоният тарихида биринчи марта Ер куррасида яшовчи кишиларнинг мутлақ кўпчилиги турмуш тарзининг асосий тамойилларини бир хилда тушуна бошламоқдалар. Бу *глобализациянинг гоёвий негизини ташкил этади*.

Бугунги кунда Евросиёда рўй бераётган аёвсиз кураш ғоялар ва мафкуралар қарама-қаршилиги натижасидир. Ўтган аср тарихи Марказий Осиё

хамда Евросиёнинг қўшни минтақалари тараққиётнинг куйидаги тўрт йўли (концепцияси)дан бирини танлаши мумкинлигини кўрсатди. Булар: социализм, миллатчилик, исломизм ва дунёвий демократия. Одатда, миллатлар ушбу жамиятни сафарбарлаштирувчи гоёлардан бирини етакчи гоё сифатида, бошқа гоёларнинг айрим элементлари билан бирга қабул қилишлари мумкин. Бошқа вариантлар кузатилгани йўқ.

Ўтган асрнинг ўрталарида социализм Евросиёда кўпчиликка юксак тараққиётга эришиш учун миллат салоҳиятини сафарбар этишга қодир концепция бўлиб туюлган эди. Социализм концепцияси ижтимоий адолат, гуруҳлар ва табақалар манфаатларининг муштараклиги тамойилларига асосланган жамият қуришнинг гоёвий негизи бўлиши мумкин деб тахмин қилинганди. Бугунги кунда социализм гоё сифатида мутлақо лаёқатсизлиги аён бўлиб қолди. Шу боис у жамиятни уюштиришга, бирлаштиришга қодир бўлган етакчи гоё бўлиб хизмат қила олмайди.

Миллатчилик эса, миллий истиқлол ва мустақил давлатчилик гоёси бўлиб, аксинча, асосан ғалаба қилди. Евросиёда янги мустақил давлатларнинг вужудга келиши унинг кун тартибидаги барча масалалар деярли ҳал қилинганлигидан далолат беради. Шу боис у жамиятни мамлакат келажagini қуришга сафарбар этадиган гоёни илгари суришга қодир эмас.

Исломизм, ёки жамиятни шарият қоидаларига асосан қуриш концепцияси изоляционизм ва антиглобализм мафқурасидан бошқа нарса эмас. Бу концепция соф кўринишда «Толибон» ҳаракати томонидан Афғонистонда амалга оширилди. Ўзбекистонда ва Марказий Осиёнинг бошқа мамлакатларида исломизм ва антиглобализмэкстремистик гоёларининг ашаддий тарқатувчиси “Хизб-ут-Таҳрир” ташкилотидир.

Марказий Осиё халқлари танлаган тараққиётнинг бош йўли дунёвий демократия ва бозор иқтисодиёти қуриш йўлидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов 2004 йилнинг январь ойида бўлиб ўтган мамлакат Олий Мажлиси палаталарининг қўшма мажлисидаги маърузасида «демократик

жамият куриш йўлидан бизни ҳеч нарса қайтара олмайди», дебтаъкидлаб ўтди.⁴

Маданий глобализация соҳасида ҳам шундай аёвсиз кураш кетмоқда. Бу фақат Ислом дунёси мамлакатларида кузатилаётгани йўқ. Ҳатто глобализация ғояларининг бешиги бўлган Европада ҳам «маданий империализм» ҳақидаги овозлар тобора баландроқ янграмоқда. Франциянинг собиқ маданият ишларивазирларидан бири фильмлар ва теледастурлар орқали тарқатилаётган ва жамиятнинг анъанавий қадриятларига путур етказаётган «Кока-кола–Мак-Дональдс–Микки-Маус» маданиятига қарши курашиш зарурлигини қайд этди.⁵

Ислом дунёси мамлакатларида, анъанавий қадриятларни эъзозлашга асосланган жамиятларда эса ўзга маданият унсурларининг бостириб киришикишиларда нафақат норозилик уйғотмоқда, балки уларнинг кескин қаршилигига ҳам сабаб бўлмоқда. Ушбу жамиятларда ички ихтилофнинг яна бир йўналиши – ёт маданиятларни муайян даражада қабул қилган кишилар билан уларни хоин ва мунофиқ деб билувчилар ўртасида ихтилоф юзага келмоқда. Юқорида қайд этиб ўтганимиздек, кўр-кўрона «вестернизация», одатда, реакцияга олиб келади – ислом ақидапарастларининг фаоллиги кучаймоқда.

Ҳозирги даврнинг энг муҳим муаммоси шундан иборатки, глобализациянинг ушбу унсурини унинг қолган унсурларидан ажратиб бўлмайди. Иқтисодий алоқаларнинг ривожланиши, чет эл инвестицияларининг жалб қилиниши шу жумладан сиёсий, ҳуқуқий, ахборот тизимларининг халқаро андозаларга мослашуви билан белгиланади. Айни вақтда, хорижий бизнес ўзини қулай ҳис этиши учун мамлакатда тегишли шарт-шароитлар яратиш, шу жумладан маданий муҳитни ҳам вужудга келтириш зарур. Марказий Осиё давлатлари олдида шу мушкул муаммони ҳал қилиш вазифаси турибди.

⁴Каримов И. *Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир*. Т., «Ўзбекистон», 2005. – 35-б.

⁵ B. De Schutter and J. Pas, *About Globalisation*, Brussels, University Press, 2004, p.34

2.2. Ахборот ва коммуникациялар соҳасидаги глобализация.

Бугунги кунда “Ахборот хавфсизлиги” тушунчаси фақат ахборот технологиялари соҳасидаги олимлар ва мутахассислар томонидангина емас, балки давлат ҳокимиятининг барча тармоқлари вакиллари, сиёсатчилар, иқтисодчилар ва молиячилар томонидан ҳам кенг қўлланила бошланди. Шу боис ҳар қандай давлат, ҳар қандай жамият ахборот хавфсизлиги муаммосига жиддий еътибор қаратмоқда. Бошқача айтганда, ҳозирги дунёда ахборот хавфсизлигини таъминлаш муаммолари – ахборот соҳасида шахс, жамият ва давлат манфаатларининг ҳимояланган ҳолати долзарб аҳамият касб етмоқда.

Чунки, ахборот қудратли кучга айланиб, ядро полигонларидан ҳам хавфлироқ тус олиб бормоқда. Жаҳонда ноҳолис ахборот тарқатиш, уни салбий талқин қилиш ёки ўз манфаатига мослаб узатиш ҳолатлари авж олмоқда. Шунинг учун ҳам ахборот хавфсизлигини таъминлаш ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир. Демак, ахборот хавфсизлигини таъминлаш усулларини ўрганиш ва татбиқ етиш зарур ва шартдир. Ахборот хуружларининг олдини олиш, ахборот хавфсизлигини таъминлаш, мамлакатни ички ва ташқи хавфлардан ҳимоялаш демакдир.

Ҳозирги даврда бу шахдам қадамлар билан илгарилаётган глобал жараёнлардан биридир. Масалан, 2000 йил маълумотларига кўра, дунёда интернетдан фойдаланувчилар сони 304 миллионни ташкил етган. Лекин бутун дунёни егаллаб олган мазкур ахборот тармоғидан фойдаланувчилар сони давлатлар ва минтақаларда тенг тақсимланмаган. 1999 йил охирларида интернетдан фойдаланувчиларнинг 88 фоизи ривожланган давлатларда истиқомат қилишган. Бу еса дунё аҳолисининг 15 фоизини ташкил қилади. АҚШ ва Канадада йер юзи аҳолисининг 5 фоизи истиқомат қилади ва мана шу беш фоиз аҳоли интернетдан фойдаланувчиларнинг 50 фоизини ташкил етади.

Маълумотлардан кўриниб турибдики, интернетни бутун дунё ахборот тармоғи дея аташ ҳам қайсидир маънода нисбийлик касб етади. Ҳозирги кунда

дунё глобаллашувининг янги даври “ахборот асри” ёки “электрон юз йиллик” томон қадам ташламоқда. Сунъий йўлдошлар ва интернет орқали телекоммуникацияларнинг фаолият юритиши ҳар ким ва ҳар нарса учун йер шарининг хоҳлаган чеккасига бориш ва жойлашиш, яъни дитерриториаллашиш имкониятини яратади.

Глобаллашувнинг турли мамлакатларга ўтказаетган таъсири ҳам турлича. Бу ҳол дунё мамлакатларининг иқтисодий, ахборот, маънавий салоқиятлари ва сиёсати қандай экани билан боғлиқ. Дунёда юз бераётган шиддатли жараёнларнинг ҳар бир мамлакатга ўтказаетган салбий таъсирини камайтириш ва ижобий таъсирини кучайтириш учун шу ҳодисанинг моҳиятини чуқурроқ англаш, унинг хусусиятларини ўрганиш лозим. Бу ҳодисани чуқур ўрганмай туриб унга мослашиш, керак бўлганда, унинг йўналишини тегишли тарзда ўзгартириш мумкин емас.

Глобаллашув яна шундай жараёнки, уни чуқур ўрганмаслик, ундан фойдаланиш стратегияси, тактикаси ва технологиясини ишлаб чиқмаслик мамлакат иқтисоди ва маданияти, маънавиятини тоғдан тушаётган шиддатли дарё окимига бошқарувсиз қайиқни топшириб қўйиш билан баравар бўлади. Бирок, ҳар қандай ҳодиса сингари глобаллашув ҳам ўзига хос жиҳатларга ега. Масалан, бугунги кунда «урф» бўлаётган ғоялар ва маданиятлар соҳасидаги глобаллашувга диққатингизни қаратмоқчимиз. Айрим тадқиқотчилар дунёвий демократия, сиёсий плюрализм, очиқ жамият ғоялари ҳозирги давр глобаллашувининг негизидир дейишмоқда. Аммо, мамлакатимиз бизнинг тарихий, маданий хусусиятларимизга хосу мос тарзда ўз тараққиёт йўлини белгилаган. Шу йўлда дунёвий демократик давлат куришни мақсад қилиб олганмиз. Глобаллашув байроғи остида айримлар ўйлаётгани, хоҳлаётгани каби кўр-кўрона ғарбийлаштириш — «вестернизация» сиёсатини қабул қилолмаймиз.

Ғарб ижтимоий андазаларини табиатимизга мослай олмаймиз, руҳиятимизга сингдиrolмаймиз. Бундай андаза-ю асосларни минтақамизда, юртимизда жорий етишга уринаётганлар ўзлик туйғуларини паймол қилишни ўйлашади. Бу йўлда «ғарб маданияти»нинг турли хил тазйиқларини ҳам

кузатишимиз мумкин. Турли хил порнофилмлар, ёвузлик, ўлдириш-отиш, хунрезлик урчиган видеотасмалар, ахлоқсизлик урчиган кинолар, яланғочлик ва ҳаёсизлик асосида чоп етилган нашрларни тарқатишга уринишлар, ғарб естрадасининг ўзга давлатларга ҳам бостириб киришини истаган «Глобаллашув тарафдорлари»нинг асл муддоаси — маданий йемирилишлар асри вужудга келишини жон дили билан исташаётганини нафақат зиёлилар, юртимиздаги ҳар бир фуқаро англаб йетиши керак. Глобаллашувнинг яна бир хавfli жиҳати: бугун дунё ягона ахборот майдонига айланмоқда. Шу билан бирга хавфсизлик ва барқарорликка таҳдид солувчи янги, мисли кўрилмаган хавф-хатар, таҳдид пайдо бўлаяпти. Уюшган жиноятчилик, жаҳон терроризми кўлида ахборот хавfli курулга айланмоқда.

Ҳозирги кунда, маълумотларга қараганда, ахборот таҳдидини уюштириш устида 120 га яқин давлат «ҳамжиҳатлик» билан иш олиб бораёпти. Демак, ягона ахборот маконини яратиш, ундан ахборот таҳдиди йўлида фойдаланиш шу даражага йетдики, ахборот маконидаги хуруж ядро полигонларидан кўра хавfliроқ бўлиб қолди. Бугунги кунда 20 га яқин давлатда ядро курули ишлаб чиқариш борасида саъй-ҳаракатлар давом этаётган паллада, ахборот таҳдиди билан 120 га яқин давлатнинг жиддий шуғулланиши, дунёни ядро урушидан кўра, ахборот хуружи талвасага солаётганидан далолат беради. Глобаллашув ҳодисасини мукамал ўрганмай туриб, унинг ҳар бир мамлакат ёки миллатга келтирадиган фойда ва зиёнини чуқур англамасдан унинг йўналишини тегишли тарзда ўзгартириб бўлмайди. Глобаллашувдан фойдаланиш стратегияси, тактикаси, технологиясини ишлаб чиқмаслик ҳар қайси мамлакат иқтисоди ва маданияти, маънавиятини боши берк кўчага олиб бориши мумкин.

Иккинчи жаҳон урушидан кейин Альберт Эйнштейн: «Инсоният 1945 йилда атом бомбасининг портлатилишини бошдан кечирди, лекин аср охирида у яна бир муҳим портлаш – *информацион портлаш*ни бошдан кечиришига тўғри келади», деган эди. Ахборот-технологик инқилоб XVIII аср ўрталарида бошланган саноат инқилобидан кейинги даврда рўй берган энг оламшумул ҳодиса эканлигини кўпгина мутахассислар қайд этмоқдалар.

Ер юзида бир неча лаҳзада боғланиш мумкин бўлмаган нуқта қолмади. Аини вақтда, одамлар ўзини қизиқтирган ахборотни дарҳол олиш имкониятига эга бўлмаган жой ҳам йўқ. Дунё чиндан ҳам ягона ахборот майдонига айланди. Бу мисли кўрилмаган сиёсий, иқтисодий ва маданий оқибатларга олиб келмоқда. Дунё миқёсидаги ягона ахборот майдони таъсирида янги менталитет, янги тил, янги маданият вужудга келмоқда.

Шу билан бир қаторда хавфсизлик ва барқарорликка таҳдид солувчи янги, мисли кўрилмаган хавфлар ҳам пайдо бўлмоқда. Уюшган жиноятчилик, жаҳон терроризми кўлида ахборот хавфли курулга айланмоқда. Масалан, Интернет кўпуровчилик тадбирлари ташкил этиш бўйича қўлланмага айланиб қолди.

Шу шароитда айрим мамлакатлар ахборот технологияларидан фойдаланишга ҳар хил чеклашлар белгилашни мўлжалламоқдалар. Бу ерда ҳам, ғоявий ва маданий глобализация соҳасида бўлганидек, мамлакатларнинг иқтисодий очиқликка интилиши билан уларнинг ахборот майдонини назорат қилишга интилиши ўртасида ихтилоф юзага келмоқда. Муаммо шундаки, шаклланаётган жаҳон иқтисодий ва молия бозорлари жаҳон хўжалик алоқаларига тўлиқ миқёсда қўшилишга интилаётган мамлакатлардан ривожланган ахборот-коммуникация тизимига эга бўлишни талаб қилмоқда. Буни глобализациянинг навбатдаги жиҳати – иқтисодий глобализация мезонларининг тавсифидан кўриш мумкин.

2.3. Иқтисодий глобализация.

Икки жараён – *бозорлар* (капитал, меҳнат ресурслари, товарлар ва хизматлар бозорлари) *глобализацияси* ва *иқтисодий шакллар глобализацияси* (иқтисодиёт ташкилий тузилмаларининг йириклашуви) мажмуидир.

Технологияларнинг тараққий этиши жаҳон иқтисодий тизимининг ягона комплекс сифатида фаолият олиб бориш имкониятлари кенгайиши учун шарт-шароит яратди. Фонд бозорлари ва инвесторлар ўртасида узлуксиз электрон трансферт ўрнатилди, жаҳон пул, товар ва хизматлар бозорлари туну-кун

ишлай бошлади. Жаҳон савдосига хизмат кўрсатиш учун *маълумотлар узатиш электрон тизими (EDT – electronic data transmission)* ташкил этилди.

БМТ маълумотларига кўра, жаҳонда 37 000 кўп миллатли корпорациялар (КМК) фаолият олиб бормоқда, улар 170 000 шўъба корхоналарини назорат қилмоқда, жаҳон иқтисодиётига жами 5 триллион АҚШ долларини инвестициялаштирмоқда.⁶ Корпорация ички савдоси – айти бир маҳсулот таркибий қисмларини КМК филиаллари ўртасида етказиб бериш – жаҳон савдосининг қарийб 80% ни ташкил этади.

Ҳамма гап шундаки, КМК ё узлуксиз глобализациялашиши, ё рақобат кураши гирдобиди йўқ бўлиб кетиши керак. Кўп миллатли корпорациялар турли мамлакатларнинг *қиёсий устунликларидан* фойдаланиш ҳисобига *мутлақ устунликка* эришмоқдалар.⁷ Улар кўп меҳнат сарфини талаб қиладиган жараёнларни ишчи кучи арзон бўлган жойларда, ишлаб чиқаришнинг юксак технологияларга асосланган қисмини эса – малакали ишчи кучига ва ривожланган инфратузилмага эга бўлган мамлакатларда йўлга қўймоқдалар. Тайёр маҳсулот чиқарадиган корхоналар сотиш бозорлари яқинида ва солиқ ставкалари паст бўлган мамлакатларда жойлаштирилмоқда. Калифорниядаги Силикон Водийси компаниялари ва Ҳиндистон ахборот-технология компаниялари ўртасида меҳнатнинг тақсимланиши икки мамлакатнинг иқтисодий устунликларидан узлуксиз фойдаланишнинг ёрқин мисолидир.

Эндиликда иқтисодий тараққиётни таъминлаш ва иш жойлари ташкил этишда ҳукуматларнинг роли, олдинги даврлардан фарқли ўларок, асосан бошқа мамлакатлардан ўз ҳудудига бой инвесторларни мумкин қадар кўпроқ жалб қилишдан иборат бўлиб қолмоқда.

Валюта айирбошлаш бозоридан ҳар куни 1,2 триллион АҚШ доллари ўтади. Халқаро банклараро тизими ва ҳисоб-китоблар тизими орқали амалга

⁶UNCTAD, *World Investment Report 2001*, Geneva, 2001.

⁷*Абсолют устунлик* – товар ишлаб чиқарувчи ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, маҳсулот таннархини камайтириш ҳисобига эришадиган устунлик бўлиб, бунинг натижасида у маҳсулотни рақиблар билан бир хил нархда сотганда ҳам қўшимча даромад олади; *Қиёсий устунлик* – товар ишлаб чиқарувчи маҳсулот таннархи *нисбатан* пастлиги, ихтисослашув туфайли эришадиган устунлик. Давид Рикардо таърифлаб берган *қиёсий устунлик қонуни* халқаро савдо унинг иштирокчиларига кўпроқ наф келтиришини кўрсатади.

оширилаётган тўловлар ҳажми бир кунда 6 триллион долларни ташкил этади. АҚШдаги CHIPS (ClearingHouseInter-BankPaymentsSystem)га ўхшаш йирик клиринг уйларикунига ўрта ҳисобда 250 000 та пул ўтказувларини амалга оширадики, бу пулга ўгирганда йилига тахминан 315 миллиард долларни ташкил қилади. АҚШ, Германия ва Япония тўлов тизимларидаги бир неча кунлик муомала ҳажми ушбу мамлакатларнинг йиллик ЯИМ миқдорига тенг.⁸

Тадқиқотчилар (Р.О'Брайен)нинг фикрича, бу тенденциялар «география йўқолгани»ни кўрсатади. Технология ҳукми остида ҳудуд ўз аҳамиятини йўқотади. Давлатдан ташқари, муайян ҳукумат назоратидан холи бўлган кўп миллатли молия тизими вужудга келади. Бунинг натижасида ҳокимият марказий банклардан мамлакатларнинг молия ресурсларини биргаликда назорат қилувчи шахслар қўлига ўтади.

Пул энди аксарият ҳолда қўлга олиб бўладиган, нақд нарса эмас. У бойлик ҳақида маълумотни хабар берувчи электрон импульсдир.

Пировард мақсади янги, ҳалқаро миқёсдаги муаммолар ечимини топишдан иборат бўлган давлатлараро, аввало – минтақавий тузилмалар вужудга келмоқда. Бу энди глобализациянинг навбатдаги жиҳати – геосиёсий глобализация билан узвий боғлиқ.

2.4. Геосиёсий глобализация.

Икки кутбли дунёнинг барҳам топиши, одатдаги Ғарб-Шарқ ўқи ва Шимол-Жануб конструкциясининг бузилиши билан тавсифланади. Илгари кузатилмаган минтақавий кўп миллатли геосиёсий ва геоиктисодий жараёнлар рўй бераётир.

Жаҳон савдосида тўсиқларни бартараф қилиш, ягона ахборот майдонини ва жаҳон миқёсида коммуникацияларни ривожлантириш ғояларини фаол илгари сураётган *Янги Шимол* вужудга келди. У замонавий технологияларни ривожлантиришда пешқадамлик қилмоқда, молия ресурсларининг

⁸B. De Schutter and J. Pas, *About Globalisation*, Brussels, University Press, 2004

таксимланишини назорат қилмоқда, моҳият эътибори билан, жаҳон иқтисодий тараққиётининг мазмуни ва йўналишини белгиламоқда.

Кенг кўламли саноат ишлаб чиқариши Шимолий Атлантика минтақасидан Осиё-Тинч океани минтақасига кўчиб ўтмоқда. Бу ерда, Катта Тинч океани ҳалқасининг бепоён кенгликларида жаҳоннинг иккинчи саноат маркази – *Янги Шарқ* шаклланмоқда.

Шу билан бир вақтда жаҳон иқтисодий тизимининг яна бир муҳим таркибий қисми – *Чуқур Жануб* вужудга келмоқда. У ижтимоий беқарорлик ҳукм сураётган, халқаро хавф ва дунё миқёсидаги муаммоларнинг асосий манбаи бўлган ҳудудларни қамраб олади. Айти вақтда, барқарор иқтисодий тараққиётнинг бош манбаи – энергия ресурсларига айнан шу макроминтақа эга.

Дунё тузилишининг янги модели тобора мураккаблашиб, тармоқланиб ва, айти вақтда, ўзаро боғланиб бормоқда. Икки тизим ўртасидаги ихтилоф даврининг *барқарорлиги* ўрнини «совуқ уруш»дан кейинги тинчлик даврининг *беқарорлиги* эгаллади. Халқаро ҳаётнинг ноҳукумат, баъзан индивидуал субъектлари катта сиёсий, иқтисодий ва молиявий қудратга эга бўлиши, айти вақтда давлатлар томонидан назорат қилиш дастаклари ва имкониятларининг камайиши пулларнинг ноқонуний муомаласи, қурол-яроғ билан кенг миқёсда савдо қилиш каби хавфлар пайдо бўлишига олиб келди. Коммуникация воситаларининг ривожланиши ва кўчиб юриш эркинлиги халқаро терроризмга қулай шарт-шароитлар яратиб берди. Хавфсизлик масалалари кун тартибидан «ифлос бомбалар» - террорчилик ташкилотлари ясаган ва уларга қарашли бўлган атом қуроли хавфи ўрин олди.

Бу ерда ҳам, глобализациянинг олдинги жиҳатларида бўлганидек, ҳокимият ва таъсир кучининг давлатлардан муайян шахслар ва ноҳукумат, кўп миллатли тузилмалар қўлига ўтиши бош тенденция бўлиб қолаётир. Ҳудуднинг халқаро ишлардаги ташкилотчилик аҳамияти аста-секин йўқолиб бораётгани ҳам барча жиҳатлар учун умумий муаммодир. Барча соҳалар – одамларнинг кўчиб юриши, алоқа, иқтисодий фаолият ва ҳоказоларда технология ва коммуникацияларнинг тезлиги ҳудуд тушунчасини ихчамлаштириб бораётир.

Худудий принципга асосланган бошқарув шакли технологик тараққиёт суръатлари изидан қувиб етолмаяпти. Бу сиёсий муносабатларнинг анъанавий равишда худуд омили билан боғланган концепцияси ўзгаришига олиб келмоқда. Пол Виртилиотаъбири биланайтганда, «худуд энди географияда эмас, электронлардадир... Геосиёсатдан хроносиёсатга ўтилмоқда: худуднинг тақсимланиши вақтнинг тақсимланишига айланмоқда».⁹

Геосиёсий ва геоиқтисодий омиллар йиғиндиси глобализациянинг қатъий, ашаддий муҳолифларини вужудга келтирмоқда. Турли макроминтақалар ўртасидаги «асимметрик боғланиш»ни кўпгина тадқиқотчилар ҳозирги дунёнинг асосий хусусияти сифатида қайд этмоқдалар.

Янги Шимол, ёки саноати ривожланган дунё, глобализация жараёнининг асосий ҳаракатлантирувчи кучи, «менежери» бўлиб қолмоқда. Дунёнинг қолган худудлари кўпинча ушбу жараён субъектлари сифатида намоён бўлаётир. Жаҳон аҳолисининг атиги 15% яшайдиган саноати ривожланган мамлакатлар дунёресурслари, ишлаб чиқариш, савдо ва истеъмолнинг 70% ни назорат қилмоқдалар. Ғарбнинг 500 йирик корпорацияси дунё бўйича жами товар ва хизматларнинг тўртдан бирини ишлаб чиқармоқда. Шу корпорацияларнинг 300 таси жаҳон иқтисодиётида фойдаланилаётган капиталнинг 25% ни ва дунё миқёсида амалга оширилаётган тўғридан-тўғри инвестицияларнинг 70% ни ўз қўлида жамлаган. Агар 1960 йилда аҳоли жон бошига олинган даромаднинг ўзаро нисбати Ер юзидаги энг таъминланган аҳолининг 20% ва энг қашшоқ аҳолининг 20% ўртасида 30:1 ни ташкил этган бўлса, 2000 йилга келиб бу коэффициент 74:1 га етди ва бу тафовут муттасил ошиб бормоқда.

Бу ходисалар ўткинчими, глобализация жараёнига имманент равишда хосми, глобализацияни барча мамлакатлар олдида янги имкониятлар очадиган янада демократик жараёнга айлантириш мумкинми, деган саволлар ҳозирги дунёнинг бош муаммоларидан бўлиб қолмоқда. БМТ Бош Котиби Кофи Аннан шу ҳақда сўз юритиб, «глобализация миллиардлаб кишиларни қашшоқликда қолдирмасдан, Ер юзининг барча аҳолиси учун ижобий кучга айланишига шарт-

⁹ P. Virilio. *Pure War*. New York, 1993.

шароит яратиш бизнинг бош вазифамиздир. Ривожланган мамлакатлар глобализация натижасида катта ютуқларга эришдилар. Бинобарин, улар ушбу жараён барқарор ривожланиши учун шарт-шароит яратишдан манфаатдорлар», деб таъкидлади.

Ҳар қандай ҳолатда глобализация – объектив воқелик, табиий тарихий жараён. Уни на инкор қилиш, на тўхтатиш, на кечиктириш мумкин. Унинг мухолифлари – антиглобалистлар Европанинг янги тарихи бўйича яхши маълум бўлган «луддитлар»ни – Англияда XVII-XVIII асрларда рўй берган саноат инқилоби давридаги *машиналарни бузувчиларни* эслатади. Маълумки, улар барча ижтимоий кулфатлар машиналар билан боғлиқ, эски, яхши замонларни қайтариш учун уларни бузиш керак, деб ҳисоблаганлар. Лекин муаммо ўша даврда ҳам, ҳозир ҳам техника воситаларида эмас, балки уларни ким бошқараётганлигидадир. Қизиғи шундаки, антиглобалистлар глобализацияга қарши “бутун дунё микёсида кураш” эълон қилиб, глобализация ўз доирасига ҳатто мухолифларини ҳам жалб қилаётганини беихтиёр намоиш этмоқдалар.

Глобализациянинг муҳим таркибий қисми – регионализация уни орқага қайтмайдиган жараён эканлигини намоиш этмоқда. Иқтисодиёт ва савдо-сотиқни ривожлантириш мақсадини кўзлаган минтақавий халқаро тузилмалар шаклланмоқда ва ривожланмоқда. Бугунги кунда капиталлар ва савдонинг катта қисми бир неча йирик минтақавий интеграцион тузилмалар – ЕИ, НАФТА, МЕРКОСУР, АСЕАН ва бошқалар қўлида жамлангандир. Улар кўп тарафлама сиёсий муносабатларни ривожлантириш, хавфсизлик ва бошқа соҳалардаги ҳамкорлик масалаларини баҳамжихат ҳал қилиш учун ҳам замин яратмоқдалар.

Марказий Осиё мамлакатлари ҳам бу жараёндан четда қолмасдан, ўз минтақавий ташкилотини ривожлантиришга ҳаракат қилмоқдалар. Шу ўринда бир савол тугилади: Марказий Осиё давлатлари жаҳонда рўй бераётган ривожланиш жараёнларини қабул қилишга қай даражада тайёрлар?

Марказий Осиё халқлари глобализация соҳасида тўплаган тажрибанинг илдизлари узоқ ўтмишга бориб тақалади. Ҳозирги Марказий Осиё ҳудудида қадимги жаҳон динлари – зардуштийлик ва буддизм вужудга келган. Ҳинд

цивилизациясининг ведалар маданияти ҳам Марказий Осиё халқлари тарихида ўчмас из қолдирган. Мовароуннаҳр (Амударё ва Сирдарё оралиғидаги давлат) тарихан турли цивилизациялар, маданий мегаминтақалар, жаҳон динлари ўзаро алоқа қилган марказ, ўтмишда Евросиёнинг асосий транспорт, савдо ва коммуникация тармоғи – Буюк ипак йўлининг маркази бўлган. У орқали нафақат узлуксиз товар айирбошлаш, балки шу билан бирга билимлар, ғоялар, маънавий кашфиётлар билан ўзаро бойитиш рўй берган.

Ислом дини Атлантикадан Ҳинд океанига қадар чўзилган улкан ҳудудда қарор топганидан сўнг бу ерда умумий қонун-қоидалар билан тартибга солинадиган ягона иқтисодий, савдо ва маданий-ахборот майдони вужудга келган. Марказий Осиёнинг ҳозирги давлатлари, шу жумладан Ўзбекистон ҳудудида жойлашган давлат тузилмалари бу майдонда етакчи рол ўйнаганлар. Бу ўзининг улкан салтанати ҳудудида савдо соҳасида барча тўсиқларни бартараф этган Амир Темури ҳамда Темурийлар сулоласи даврида айниқса ёрқин намоён бўлган. Темурийлар даврида Мовароуннаҳр бутун мусулмон дунёсининг умумэътироф этилган илмий, маданий ва маънавий марказига айланди. Мунтазам халқаро мулоқот ва цивилизациялараро алоқа халқ менталитетининг диний багрикенглик, бошқа халқлар ва маданиятларнинг дунёқараши ва эришган ютуқларини ўзлаштиришга тайёрлик каби ўзига хос жиҳатлари шаклланишига кўмаклашди.

Шу нуқтаи назардан Марказий Осиё халқлари кенг халқаро ҳамкорликда, глобализация жараёнларида иштирок этишга мойиллик ва алоҳида салоҳиятга эгадир. Лекин глобализация жараёнлари жадаллашган даврда улар жаҳон ҳамжамиятига қўшилишда бир қанча ўзига хос қийинчиликларга дуч келдилар.

Марказий Осиё янги давлатларининг жаҳон иқтисодиётига қўшилишини улар мустақилликни қўлга киритган пайтдаги ноқулай иқтисодий шарт-шароитлар ҳам анча қийинлаштирди. Марказий Осиёдаги собиқ совет республикалари умумиттифоқ хўжалик комплексига айниқса узвий боғланган ва жаҳон иқтисодиётига камроқ даражада очик эди. 90-йиллар бошида бошқа республикалардан етказиб бериладиган соф моддий маҳсулот улуши Россияда

15% бўлгани ҳолда, Қозоғистонда 39,9%, Тожикистонда - 41,8%, Ўзбекистонда - 43,2%, Қирғизистонда - 50,2%, Туркменистонда - 50,7% ни ташкил этарди. Бунда Марказий Осиё республикалари Иттифоқдан ташқарида амалга оширадиган товар айирбошлаш операциялари Иттифоқ бўйича ўртача кўрсаткич 45% бўлгани ҳолда, Туркменистонда 10,5%, Тожикистонда эса – 16% ни ташкил қиларди.

Умумиттифоқ меҳнат тақсимотида Марказий Осиё республикалари хом ашёга ихтисослашганлиги ҳам жаҳон иқтисодий ҳамжамиятига уларнинг кўшилишига монелик қилган салбий омиллардан бири бўлди. Тайёр маҳсулотнинг аксарият қисми бошқа республикалардан етказиб берилган хом ашё ҳисобидан олинар, саноат, кўшимча қийматли маҳсулот ишлаб чиқаришга йўналтирилган ишлаб чиқаришлар яхши ривожланмаган эди.

Шу сабабли Марказий Осиё мамлакатлари иқтисодиётининг очиқлиги муаммоси аввалбошдан таркибий ўзгаришлар, унинг самарадорлиги, мослашувчанлиги ва жаҳон бозоридаги рақобатбардошлигини ошириш билан боғлиқ бўлиб қолди. Бу борада амалга оширилаётган чора-тадбирларга қарамай, минтақа мамлакатлари ўз ривожланиш суръатлари ва дунё миқёсидаги иқтисодий жараёнларда иштирокининг асосий кўрсаткичларига кўра ривожланган мамлакатлардан ҳанузгача анча орқада қолиб келмоқдалар. Масалан, 2001 йилда экспортнинг ЯИМга нисбати Ўзбекистонда 17,3% ни ташкил этди. Ҳолбуки, иқтисодиёти тез ривожланаётган мамлакатлар учун бу кўрсаткич тахминан 30-32% ни ташкил этади. 2000 йилда ташқи савдо айланмасининг ҳажми республикада аҳоли жон бошига 252 АҚШ долларини ташкил этдики, бу АҚШ ва Япониядагидан 27-29 баравар камроқдир. Ўзбекистоннинг халқаро савдодаги улуши ҳам атиги 0,05% ни ташкил этади.

Шундай қилиб, Евросиёнинг марказида, З.Бжезинский таъбири билан айтганда, «бекарорлик ёйи»да дунё миқёсидаги оламшумул ўзгаришлар даврида вужудга келган минтақа мамлакатлари ўз мустақил тараққиёт йўлининг дастлабки босқичида катта синовлардан ўтишларига тўғри келди. Глобализация талабларига жавоб бериш учун улар бир пайтнинг ўзида уч муҳим ички

вазифани ҳал қилишлари – ўз давлатчилигини барпо этишлари, мустабид ижтимоий тизим ўрнига дунёвий демократия қуришлари, буйруқбозликка асосланган иқтисодиёт ўрнида бозор иқтисодиётини шакллантиришлари лозим эди. Моҳиятан инкилобий бўлган бу туб ўзгаришлар босқичидан Марказий Осиёнинг барча давлатлари ҳам шикастсиз ўта олмади. Лекин XXI бошига келиб уларнинг барчаси жаҳон миқёсидаги жараёнларда ўз ўрнини излаётган мустақил давлатлар сифатида қарор топди. Минтақавий интеграциянинг ва жаҳон иқтисодий жараёнларида янада фаолроқ иштирок этишнинг зарурлиги Марказий Осиё мамлакатларида умумий эътироф этилган. Лекин бунга бир қанча муҳим омиллар монелик қилиб турибди. Уларнинг асосийси – Марказий Осиёнинг географик жиҳатдан берклиги, яъни анклавлигидир.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, умумбашарий маданият инсоннинг онгу шуурини нурафшон етади. Миллатнинг қарашларига ижобий таъсир қилади. Бироқ вайронкор ғояларнинг бир даста гул ичида ўткир ханжар каби яшириниб туриши глобаллашувнинг салбий жиҳатлари ҳам борлигини есга солади. Четдан ўтказилаётган мафкуравий таъсир ва тазйиқлар глобаллашув шабадасини бўронга ва довулга айлантириб юбораётганидан кўз юммаслигимиз керак.

Бизга иқтисодий тараққиёт, фаровонлик, юрт ободлиги, еркинлик, демократия ҳам керак ва зарур. Юқорида таъкидлаб ўтилганидек соҳага доир Юртбошимизнинг алоҳида қарорлари чиқди. Айтмоқчиманки, ҳар хил ниқобда юртимизга балойи азимдек ёпирилиб келаётган “канализация” тармоқларига узил кесил чоралар кўриш керак. Ва, албатта, таъқиқлаш шарт. Кўриб-билиб турибмиз ён атрофдаги, қўшнидаги “демократик” манзараларни. Тинчлигимизга, халқимизнинг юксак маънавиятига раҳна солиб бузғунчилик ишларига бел боғлаган кўнгли маразга тўла ғанимларнинг мақсади тайин. Кўпгина ёшларнинг маънавияти захарланиб бормоқда. Уларнинг мафкурасига арзимайдиган, керакмас бўлган ғоялар қамраб олган. Қисқа қилиб айтадиган бўлсам, компьютер тилида “вирус”, яъни захарланиб бормоқда. Хўш,буларни олдини олиш учун нималар қилиш лозим? Ахир бу фақат ўзигагина емас, балки атрофдагиларни ҳам захарлайдику. Мен кўпгина ота-оналарга, устозларга бугунги ёшларнинг фикрлашиш жараёнида огоҳ ва ҳушёр бўлиб туришларини истардим.

Ўз навбатида, кўпроқ қамраб олувчи ва бутун дунёнинг маданий анъаналарига кириб келувчи глобал маданий йўналишлар вужудга келди. Бу жараёнга иккинчи томондан ёндашганда, унинг ижобий томонларини ҳам кўришимиз мумкин. Дунё миқёсида илмий тадқиқот фаолиятида академик инфратузилмаларнинг дунёвий ривожланиши, халқаро академик алмашув дастурлари, интернационал форумлар, илмий нашриётлар, журналлар «глобал илм»ни шакллантиришга ёрдам беради.

Ҳозирги пайтда тарқатилаётган ахборотнинг 85% дунёда инглиз тилида чоп етилмоқда. У ҳар хил миллат ва ирққа мансуб бўлган кишиларни бирлаштиради, лекин шу билан бир қаторда рус, хитой, немис, франсуз, испан каби ривожланган тилларга таҳдид солади. Юқорида таъкидлаган тилларнинг ишлатилиши ўзининг миллий худудларида ҳам торайиб бормоқда.

Миллий тиллар инглизча космополитик сўзлар билан бузилиб кетмоқда. Бора-бора глобал унификацияланган ҳаёт тарзининг турғун йўналиши вужудга келиши мумкин. Ер қуррасининг турли бурчакларида инсонлар бир хил овқат истеъмол қилишади, бир хил кийим кийишади, бир хил мусиқа ешитади, бир хил филм кўришади, бир хил оммавий ахборот воситаларидан маълумот олишади. Бу турдаги глобаллашув миллат ўзлигининг ҳамма соҳаларига таҳдид солади. Ривожланиш, кашфиёт доимо инсонни ҳайратга солиб келган. Табиийлик қонунига кўра ҳайрат билан бошланган янгилик бироз вақт ўтгач ҳаётнинг одатий таркибий қисмига айланиб қолади.

Инсоният тарихида ҳайрат чўққисида енг узоқ турган кашфиётлардан бири бу компьютер ва интернет бўлса ажаб емас. Компютер технологиялари бугун ҳаётга шиддат билан кириб келаяпти. Янги нарса еса ёш авлод учун доим қизиқарли. Лекин ўша ёш авлод мазкур соҳани ипидан игнасигача мукамал егаллашга ҳаракат қилаяптими ёки унинг қулига айланиб бораяптими, буни ажратиб олиш мушкул. Бунинг сабаблари жуда кўп. Биринчидан, болани ҳар қадамда назорат қилишнинг имкони йўқ ёки бундай ишнинг оқибати болага нисбатан ишончсизлик ва уни бездириб қўйиш билан тугаши мумкин. Иккинчидан, катта авлоднинг компютер технологиялари борасидаги билимлари йетишмаслиги. Улар болага бу борада ўртак бўлолмайди ёки йўл-йўриқ кўрсата олмайди. Учинчидан, ахборот табиий равишда кўпайиб бораверади. Бу жараёни еса фақат болани, кўпол тушунтирганда, қамаб қўйибгина тўхтатиб туриш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. –Т.6. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
2. Каримов И.А. Ўз келажагимизни ўз кўлимиз билан қурамиз. –Т.7. –Т.: Ўзбекистон, 1999.
3. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. –Т.9. – Т.: Ўзбекистон, 2001.
4. Каримов И.А.. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. – Т.10. –Т.: Ўзбекистон, 2002. –432 б.
5. Каримов И. *Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир.* Т., “Ўзбекистон”, 2005. .

ИНТЕРНЕТ МАНБАЛАРИ

1. <http://www.agnuz.info/book.php?id=150&url=index.htm>
2. Тейяр де Шарден П. *Феномен Человека.* М., 1965..
3. Т. Friedman, *The Lexus and the Olive Tree*, Straus, New York, 1999; М. McLuhan, *The Global Village: Transformations in World Life and Media in the 21st Century*, New York, 2001; S. Strange, *The Retreat of the State*, Cambridge, 1996; М. Waters, *Globalisation*, London, 1995; E. Kofman and G. Youngs, *Globalization Theory and Practice*, London, 1996
4. B. De Schutter and J. Pas, *About Globalisation*, Brussels, University Press, 2004
5. UNCTAD, *World Investment Report 2001*, Geneva, 2001.
6. P. Virilio. *Pure War.* New York, 1993.